

Husserl és Európa ideája

Marosán Bence Péter

ELTE BTK Filozófia Intézet, Kutatók Éjszakája

2021. szeptember 24.

Bevezetés

Husserl történetfilozófiai víziója, melyben Európának és az Európa által képviselt sajátos szellemi alakzatnak központi szerepe van, teljesen részletes, rendszeres és kidolgozott formájában 1934 és '37 között állt össze, mindenekelőtt *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális filozófia* c. szövegben. Az ott megjelenített problematika egyes fő elemeit az 1935 májusában adott, „Az európai emberiség válsága és a filozófia” bécsi előadás, majd az ugyanazon év novemberében „Az európai tudományok válsága és a pszichológia” c. megtartott prágai előadás is bemutatta a szélesebb nyilvánosság számára. Husserl történetfilozófiai érdeklődése, mint az a jelenlegi Husserl-kutatásokban gyakorlatilag már közhelynek számít, nem a harmincas évek fejleménye, és éppígy az Európa meghatározó jelentőségébe és döntő történelemfilozófiai szerepébe vetett hite sem ebben az időben jelent meg, hanem jóval korábban.

Az 1933-as nemzetiszocialista hatalomátvétel, illetve Husserlnek származásából fakadó ezt követő háttérbe szorítása és egyre erőteljesebb formákat öltő kifejezett üldöztetése, bizonyára katalizáló szerepet játszott a válságproblematika kibontakozásában, valamint e problématerület egyes részeinek kellő részletességgel történő kifejtésében, ahogy nyilván a nemzetiszocializmus hatalomba emelkedésének ténye lényegi befolyást gyakorolt Husserl 1933 utáni gondolati fejlődésének bizonyos irányaira. De a '33 és azután keletkező husserli gondolatok számos lényegi elemét már bő egy évtizeddel korábban megtalálhatjuk nála; és bizonyos elemek, amelyek ekkor is irányadó, központi funkciót töltenek be gondolataiban, már gyakorlatilag pályája legkorábbi szakaszaitól kezdve (legkésőbb a *Logikai vizsgálódásokban*) egész határozott formában jelen vannak nála.

Így a teoretikus racionalitás egyetem és vezérlő voltára vonatkozó elképzelései az érett Husserlnél centrális motívumnak számítanak már a *Logikai vizsgálódásokban*, de tulajdonképpen már első érett filozófiai művében, *Az aritmetika filozófiájában* is. Ezeknek az elképzeléseknek már ekkor is implicit, és később Husserl által explicite is kibontott, megjelenített következményei közé tartoznak az arra irányuló megjegyzések, kitételek, hogy a társadalmat is racionálisan kellene felépítenünk, és egész életünket – amennyiben boldog, tartalmas, valóban, a szó szigorú és fogalmának megfelelő értelmében vett, emberi életet szeretnénk élni – racionális elvek szerint kellene berendeznünk és vezetnünk. Husserl, pályája

elejétől fogva, felvállalja és tudatosan továbbviszi a Felvilágosodás alapvető elveit és eszményeit; és elméleti filozófiájában éppúgy ezen elvek és eszmények érvényesítésére törekszik, mint gyakorlati filozófiájában, etikai és politikai, illetve politikafilozófiai eszmefuttatásaiban, állásfoglalásaiban.

A harmincas években, amikor a nemzetiszocializmus egyes teoretikusai kritika tárgyává tették személyét és filozófiáját, akkor ezek a teoretikusok egyebek mellett pontosan ezekre a modernkori racionalizmusból és speciálisan a Felvilágosodásból származó gondolatokra és eszményekre fókuszáltak. A másik oldalon viszont, Husserl részéről, a nemzetiszocializmus („a Vér és Rög filozófiája”) mint az irracionizmus egy formája, pontosan annak a betegségnek az egyik tünete és megnyilvánulási formája volt, amely Husserl szerint Európát megbetegítette. Ez a betegség Husserl szerint: az egyoldalú és sekélyes racionalizmus, amely egyfelől naturalizmusba torkollott, másfelől viszont – mint a sekélyes, fonák racionalizmusra adott rossz válasz, nem megfelelő ellenreakció – irracionizmusba.

Husserl szerint ennek a sekélyes, fonák és végső soron hamis racionalizmusnak a gyógyírja a transzcendentális idealizmus lenne, mely a görögségben keletkező racionalitás-eszményt és tiszta teoretikus attitűdöt helyezi végső, és a továbbiakban apodiktikus módon rendíthetetlennek számító alapokra; olyan alapokra, melyek a legalkalmasabbak arra, hogy Európa lényegét kifejezzék. Husserl szerint a transzcendentális fenomenológia a legalkalmasabb teoretikus eszköz, végső soron életforma, mely képes biztosítani Európa egységét és a jövőbeli harmonikus fejlődését, és ezen keresztül az egész globális emberiségnek egyetlen észemberiséggé való egyesülését.

1. A husserli történetfilozófia csírái az Első Világháború idején és a húszas években

A későbbi, legérettebb formáját a harmincas években elnyerő husserli történelemfilozófia első csíráit – amikor már valamennyire szisztematikus koncepcióról beszélhetünk Husserlnél – úgy vélem a tízes évek végén, az Első Világháború alatt keletkezett szövegekben és előadásokban lelhetjük fel, mindenekelőtt és különösen pregnáns formában pedig az úgynevezett Fichte-előadásokban, melyeket Husserl 1917 novemberében (8-17) tartott meg először, majd 1918 januárjában (14-16), végül ugyanazon év novemberében (6-7, 9).¹ Ezeknek az előadásoknak nincs túl jó hírük, Husserl gyakorlatilag teljes mell- és vállszélességgel kiállt a német

¹ Husserl: „Fichtes Menschheitsideal” (Drei Vorlesungen 1917). In uő.: *Aufsätze und Vorträge. 1911-1921. Mit ergänzenden Texten.* Szerk.: Thomas Nenon és Hans Rainer Sepp. The Hague, Netherlands: Martinus Nijhoff, 1986: 267- 295. (Husserliana XXV).

világháborús törekvések, valamint a német világháborús propaganda mellett, amit a német vezetés a civil érdemkereszttel honorált.² Az előadásokból egyebek mellett kiderül az, hogy Husserl szerint „egy, szinte az egész Földet átfogó népszervezet” az, amely összefogott Németország ellen, és el akarja tiporni Németországot, és meg akarja fosztani a német embereket a termékeny élettől, tevékenységtől és alkotástól.³ A szöveg tágabb kontextusában ez egyfajta, a barbarizmusba visszahúzó erő érvényesüléseként jelenik meg. Ebben az időszakban és ebben a szövegben Husserl úgy gondolja, hogy a németiség egyfajta történelmi és kulturális missziót lát el, hogy az emberiséget a racionalitás és a kultúra magasabb szintjei felé vezérelje. Némileg ellentmondásban lévőknek tűnhet ezzel Németország világháborús szerepvállalása, viszont Husserl ebben az időben úgy gondolja, hogy Németország az előbb említett „szinte az egész Földet átfogó népszervezet által” bele lett kényszerítve a háborúba, kvázi önvédelemből kellett háborút vívnia, másfelől – az előbbivel szoros összefüggésben – az emberiséget a barbárságba visszahúzó történelmi tendenciákkal kellett, hogy felvegye a harcot.

Európa mint egységes szellemi alakzat gondolata azonban az 1922-ben keletkezett, a japán *Kaizo* c. folyóirat számára írt szövegekben került első ízben a középpontba; ahogy nézetem szerint Husserl későbbi történelemfilozófiai víziójának első határozott formája ezekben az írásokban jelenik meg szisztematikus módon először.⁴ Amennyire én tudom, ezekben a szövegekben találkozunk először valóban rendszeres, részletesen kifejtett eszmefuttatásokkal a történelemben végbemenő racionalizálódás folyamatával kapcsolatban; a teljesen kiteljesedett racionalitásról, mely a történelemben ható és vezérlő téloszként, inherens célként fungál; valamint e racionalizálódás egyes főbb állomásairól. Ebben a tanulmány sorozatban, illetve a hozzá készült kéziratokban és kísérő szövegekben jelenik meg elsőként teljes élességgel a teoretikus beállítódás születésének történelemfilozófiai jelentősége; az a koncepció, hogy a racionalizálódás folyamatában a teoretikus beállítódás szolgál egyfajta motorként és egyúttal katalizátorként. Ebben az összefüggésben Husserl ekkor hívja fel a figyelmet – bár nem előzmények nélkül,⁵ de egyetemes történelemfilozófiai kontextusba helyezetten, kifejezett és szisztematikus módon, megint csak itt először – a görögség jelentőségére, és arra, hogy a görögségben hogy jelent meg a tisztán elméleti, megismerő beállítódás.⁶

² Ehhez: Varga Péter András: *A fenomenológia keletkezéstörténete mint filozófiai probléma*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet, 2018: 197-208, 217-222, (különösen:203sk).

³ Husserl 1986: 286

⁴ Husserl: „Fünf Aufsätze über Erneuerung”. In *Aufsätze und Vorträge*. 1922-1937. Szerk.: T. Nenon és H.R. Sepp. The Hague, Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 1988: 1-124. (Husserliana XXVII).

⁵ Husserl: *Einleitung in die Philosophie. Vorlesungen 1916-1919*. Szerk.: Hanne Jacobs. Dordrecht: Springer, 2012. (Husserliana Materialien IX).

⁶ Husserl 1988: 79-89.

A húszas években azután a történelem problémája időről-időre jelen van nála; a legkevésbé sem lehet mondani, hogy a történelem úgymond „felfedezése” a harmincas évek nagy nívója volna. Az 1923/24 őszi szemeszterben, *Első filozófia* c. tartott kurzusának egyik kísérőszövegében a történelmet „az abszolút lét nagy tényének” nevezi;⁷ arról nem is beszélve, hogy ugyanezen kurzus első részében hosszan tárgyalja a nyugati filozófiatörténet főbb stációit és elemeit, és külön részletesen és behatóan foglalkozik a görögöknél megjelenő tiszta, teoretikus attitűddel, valamint ennek filozófiatörténeti és történetfilozófiai jelentőségével.⁸ A történetiség – úgy is mint *transzcendentális történelem*, mint az értelemalakzatok, a beállítódástípusok és a fenomének lényegstruktúráinak az apriori, ideális története – kiemelt helyet foglal el a húszas évek további írásaiban is, mint amilyenek az *Elemzések a passzív szintézisről*, a *Fenomenológiai pszichológia*, a *Kartéziánus elmékedések* vagy a *Formális és transzcendentális logika*.

Ebben az időszakban teljes határozottsággal jelen van Husserlnél az a gondolat is, hogy ami Európát más civilizációkhoz és kulturális alakzatokhoz képest kitünteti, az a benne – a görögöknél és a görögökkel – megjelenő tisztán teoretikus attitűd és a racionalitásra való törekvés, ami az összemberi fejlődést is magasabb szintre emelte, és – Husserl szerint – ténylegesen végtelen lehetőségekkel és távlatokkal ruházta fel ezt a fejlődést.

2. Husserl és a válság gondolata a harmincas években

A harmincas évek fejleményeit a húszas évektől mindenekelőtt az különbözteti meg, hogy Husserl elkezdte szisztematikusan kidolgozni a *válság* gondolatát mint történelemfilozófiai koncepciót. A válság eszméje Husserlnél ugyancsak nem előzmények nélküli, olyan elképzelés, amelynek nyomai jelen vannak nála már a *Kaizo*-cikkekben is, sőt, bizonyos értelemben (mint az értelemképződés, a tapasztalati harmonizáció válsága) már korábbi szövegekben is; teljesen kiforrott formájában azonban ez a koncepció nála mindenekelőtt és elsősorban a harmincas évek eredménye.⁹ Amikor Husserl 1934-től kezdve elkezdett dolgozni *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia* címen közzétett szövegekörpuszon, valamint a körpusz által kijelölt problématerülethez kapcsolódó kéziratokon és előadásszövegeken, akkor érdeklődésén és vizsgálódásán alapvetően magukon viselik a Németországban 1933-ban

⁷ Husserl: *Erste Philosophie (1923/4)*. Zweiter Teil: Theorie der phänomenologischen Reduktion. Szerk.: Rudolf Boehm. The Hague, Netherlands: Martinus Nijhoff, 1959: 506. (Husserliana VIII).

⁸ Husserl: *Erste Philosophie (1923/4)*. Erste Teil: Kritische Ideengeschichte. Szerk.: Rudolf Boehm. The Hague, Netherlands: Martinus Nijhoff, 1956: (különösen) 31-37. (Husserliana VII).

⁹ Ehhez mindenekelőtt: Deczki Sarolta: *Meredek sziklagerincen. Husserl és a válság problémája*. Budapest: L'Harmattan kiadó, 2014.

végbement nemzetiszocialista fordulat és hatalomátvétel nyomait; és azt az ezzel a fordulattal és hatalomátvétellel összekapcsolódó alapvető meggyőződést, hogy az európai fejlődésben valami lényegi probléma, ha szabad így mondanunk, igazi telivér „válság” jelentkezett. Husserl ekkortól – 1934-től – kezdve kezdi el hangsúlyozni gyakran, hogy Európa előtt két út áll: vagy új, biztosabb és mélyebb alapokra helyezi az Európa lényegét képező racionalitást, vagy elpusztul; és a fizikai pusztulás az erkölcsi és szellemi pusztulásnak pusztán külsődleges, de ugyanakkor elkerülhetetlen és szükségszerű következménye lesz.

Husserl történelemfilozófiai alapvetésében a fő hangsúly az ész kibontakozásán van; ebben az alapvetésben tulajdonít központi szerepet Európának mint kulturális alakzatnak. Nála az ember legfontosabb képessége az univerzalitásra és a végtelenségre irányuló képesség. A végtelenség itt, egyebek mellett – pl. a végtelen fejlődés képessége mellett –, az univerzális igazságok végtelen sok aktusban, azonos módon történő megcélzásának és teljesen azonos formában való megismétlésének a képességét jelenti. Az egyes partikuláris, mindenekelőtt Európán kívüli kultúrák az ész és az egyetemesség alacsonyabb fokait jelentik nála. A legfőbb és legfontosabb teoretikus igazságok nála függetlenek minden kulturális partikularitástól, és ezek az igazságok magukban hordozzák annak lényegi lehetőségét, hogy bármely kultúra tagjai – kellő előképzettség alapján – megismerhessék ezeket. Husserlnél az ilyen jellegű racionális megismerésre és elméletalkotásra való képesség minden emberi lény alapvető ismertető jege; egy olyan tulajdonság, mely minden embert lényegi módon különböztet meg az összes többi élőlénytől. Ezzel összefüggésben mondja Husserl „Az európai emberiség válsága és a filozófia” c. előadás szövegében:¹⁰

Az ész tág fogalom. A régi jó meghatározás szerint az ember eszes lény, és ebben a tág értelemben a pápua is ember, nem pedig állat, Megvannak a maga céljai, értelmesen, a gyakorlati lehetőségeket mérlegelve cselekszik. [...] De ahogyan az ember és a pápua is az animalitás új fokát képviseli az állattal szemben, úgy az emberiségen belül és az emberi éssen belül a filozófiai ész képvisel új fokozatot.

Voltak szerzők, akik Husserl bizonyos kitételei miatt őt rasszizmussal vádolták meg – olyan kitételek miatt, amelyekben Husserl arról ír, hogy Európa szellemi alkatának nem képezik tagjait az Európán keresztül-kasul hurcolkodó cigánykaravánok, és hasonlók.¹¹ Azonban muszáj látnunk a lényegi különbséget a Második Világháború utáni, különösen Nyugaton

¹⁰ Husserl: „Az európai emberiség válsága és a filozófia”. In uő.: *Válogatott tanulmányai*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1972: 353. Baránszky Jób László fordítása.

¹¹ Pl. Husserl 1972: 329. Ehhez: Deczki Sarolta 2014. Továbbá: Dermot Moran: “ ‘Even the Papuan is a Man and not a Beast’: Husserl on Universalism and the Relativity of Cultures”. In *Journal of the History of Philosophy*, vol. 49, no. 4 (2011) 463–494.

meghonosodó kulturális normák, valamint egy, a „politikai korrektség” előtti világban tett kijelentések között; mely utóbbiban Edmund Husserl, összességében véve, magasan korának legfelvilágosultabb, legtoleránsabb és legnyitottabb emberei közé tartozott; aki nem mellesleg a Felvilágosodás tradíciójának egyik utolsó, igazán nagyhatású letéteményese volt – a jelen műhely keretei között szintén tárgyalt Jürgen Habermas mellett.

Husserl fokozatokat tételezett fel a racionalitás fejlődésében, melyek közül az utolsó, legmagasabb foknak a tisztán teoretikus gondolatot és hozzáállást kifejező európai kultúra jelentette. Azonban az európai kultúrán belül is volt nála egy lényegi – és transzcendentális értelmet, illetve vonatkozást is hordozó – fejlődési sor, melyben nála a végkifejletet, az Európa legbensőbb és legmélyebb lényegét és értelmét kifejező és napvilágra segítő teoretikus formát az általa kidolgozott transzcendentális fenomenológia jelentette. Ezt a fejlődési sort Husserl a görögöknél végbemenő ősalapítás (Urstiftung), az újkori filozófiában és tudományban Descartes és Galilei által végrehajtott újra alapítás (Neustiftung, Nachstiftung), és a reményei szerint a vele beteljesülő, a transzcendentális fenomenológia által de facto végrehajtott végső alapítás (Endstiftung) fázisai, illetve történelmi aktusai jelölik ki. Husserl szerint Európa végső lényegét – a végtelenre nyitott univerzális racionalitás éthoszát – a leghűségesebb módon saját fenomenológiája fejezi ki; ahogy a fenomenológia – ennél fogva – az arra szolgáló legalkalmasabb „eszköz” (Husserlnél ténylegesen és lényegesen több mint eszköz: *életforma*), hogy Európa jövőbeli fejlődését vezérelje és ezt a fejlődést „sínen tartsa”.

Azonban Husserl szerint az emberi fejlődés minden egyes fokozata és lényegi formája bizonyos fokú univerzalitást és racionalitást testesít meg. Semmilyen nép és semmiféle kulturális forma az emberi fejlődés során nem reked egészen kívül az univerzalitáson és a racionalitáson. Az Európán kívüli és még a természeti népek sem. Különösen a Husserliana sorozat 39. kötete az, amelyben több olyan írás is található, melyekben Husserl egészen hermeneutikai gondolatmeneteket prezentál arról, hogy milyen lehet a miénktől radikálisan különböző kultúrák pozíciójába behelyezkedni, illetve hogyan lehet feltárni az ezen kultúrákra jellemző világgépet és felvenni azt.¹² Minden ilyen kulturális alakzat, még a legkezdetlegesebb is, bizonyos fokú és fajtájú ésszerűséget és univerzalitást képvisel; és csak ennek az ésszerűségnek és univerzalitásnak az alapján vagyunk képesek arra, hogy ténylegesen, a szó szigorú értelmében véve behelyezkedjünk egy-egy ilyen nem-európai kultúrának a pozíciójába, azt igazi mélységeiben feltárjuk és elsajátítsuk.

¹² Husserl: *Die Lebenswelt. Auslegungen der vorgegebenen Welt und ihrer Konstitution. Texte aus dem Nachlass (1916-1937)*. Szerk.: Rochus Sowa. New York: Springer, 2008. (Husserliana XXXIX).

Husserlnek – egyebek mellett – pontosan a racionalitásra és egyetemességre, az objektív igazság kultúra- és rasszfüggetlenségére vonatkozó megállapításai provokáltak bizonyos kritikákat a nemzetiszocializmus egyes teoretikusai részéről. Husserl tanítványai közül többen is a nemzetiszocializmus vonzáskörébe kerültek, és ebben a tekintetben is némileg eltávolodtak mesterüktől. Heidegger közülük a legismertebb példa – de Heideggert a többi, a nemzetiszocializmus által megkísértett tanítványtól élesen megkülönbözteti az, hogy Heideggert viszont soha, még ebben a vonatkozásban legsötétebb színezetűnek mondható naplóbejegyzéseiben sem kísértette meg a nemzetiszocialista ideológia biológiai alapú rasszizmusa, illetve általában a nemzetiszocialisták biologizmusa. Heideggeren kívül viszont a nemzetiszocializmus bűvkörébe kerültek hosszabb vagy rövidebb időre olyan Husserl-tanítványok, mint Oskar Becker, Ludwig Ferdinand Clauss, Hans Alfred Grunsky vagy Friedrich Weidauer. Ez utóbbi tanítványok többé vagy kevésbé kifejezetten hittek – több kevesebb ideig – a német nép kiválasztottságában, felsőbbrendűségében, a többi nép közti vezető szerepében, illetve a német szellem és kultúra magasabb rendűségében a többi kulturális alakzathoz és népszellemhez viszonyítva.¹³

Akik a nemzetiszocializmus felől bíralták Husserlt, mint a német Nietzsche-társaság alapítója, a Nietzsche-kutató Friedrich Würzbach, azok mindenekelőtt az univerzális, mondhatni rassz- és biológikum-független igazság és racionalitás eszméjével szemben tápláltak alapvető ellenérzéseket. Megismerés és megélés (*Erkennen und Erleben*) c. 1932-es könyvében Würzbach hosszan, kiterjedten és vehemensen támadja Husserlt, mondván, az utóbbi figyelmen kívül hagyja azt, hogy a biológiai eredet és a fiziológiai karakterisztikumok mennyire mélyen meghatározzák a tapasztalatot és a megismerést is; mely okokból kifolyólag, Würzbach szerint, az igazságot eleve soha nem is volna leválasztani a megfelelő rasszra való vonatkozásról.¹⁴ Würzbach szerint ezért egyes rasszok inkább alkalmasak az igazság megismerésére, és a megismert igazságból fakadó bizonyos teoretikus és praktikus következtetések levonására és érvényesítésére, mint más rasszok.

Husserl a nemzetiszocializmust, mint a partikularitásban megrekedt gondolat egy különösen erőszakos és visszatetsző formáját, egy általánosabb és kiterjedtebb válságfejlődés egyik jellemző tünetének tartotta. Mint azt pl. magyar nyelven Deczki Sarolta kiváló könyve is megmutatta, Husserl a válságot az időbeli és végső soron történetileg meghatározott

¹³ Moran 2011: 469skk.

¹⁴ Friedrich Würzbach: *Erkennen und Erleben: Der große Kopf und der Günstling der Natur*. Berlin: Wegweiser-Verlag, 1932.

szubjektivitás és a létezés valamennyi szintjét érintő alapvető eseménynek tartotta.¹⁵ A racionalizálódás és a fejlődés során a már elért, megszilárdult alakzatok időről-időre válságba kerülnek; és a válság pozitív, optimális végkifejlete – tehát leküzdése – az, ha valamilyen módon sikerül elérnünk a racionalitás, a megismerés, illetőleg a fejlődés magasabb szintjét.

A jelenlegi válság Husserl szerint olyan, amelynek alapvető tétje, hogy sikerül-e elérnünk a racionalitás legmagasabb és leginkább univerzálisnak számító szintjét – s ez egy olyan kihívás, melynek az elhibázása könnyen az emberiség fizikai pusztulásához is vezethet. Husserl szerint a jelen válság legmélyebb oka a modernításban keletkező naturalizmus és a hozzá kapcsolódó egyoldalú és sekélyes racionalitás. A naturalizmus az az álláspont, mely szerint végső soron minden, ami létezik, alapvetően természeti, és végül is minden esetben a természettudományok az illetékesek annak eldöntésében, hogy mi létezik és mi nem, és hogy hogyan léteznek a dolgok. Ez a naturalizmus lényegi kapcsolatban állt a matematizáló természettudományokkal, melyek a magában valónak tekintett természetet alapvetően matematikai terminusokban fejezték ki és ragadták meg, és elfeledkeztek arról, hogy a matematizáló természettudományok végső soron a teljesítő szubjektivitás termékei; arról tehát, hogy ezek a tudományok végső soron szubjektív alapokon nyugszanak és szubjektív forrásokból fakadnak.

Ez a fajta naturalizmus vezetett Husserl szerint a 20. századra oda, hogy egyfelől kiüresedett az emberi létezés értelme, lévén a naturalizmus minden intrinzikus értelmet tagadott a világban éppúgy, mint az emberi létezésben, másfelől pedig az emberi létezés eldologiasításához. Ha a világban minden természeti és minden dologi valóságként ragadható meg, és így is kell megragadnunk, akkor – mondták a naturalista világnép hívei – nincs ez másként az ember esetében sem. Végső soron az ember is, mint természeti létező, dologi terminusokban ragadható és ragadandó meg, és tetszés szerint manipulálható, a rá vonatkozó természettudományos megismerés eredményeinek megfelelően. Ez a fajta sekélyes és eldologiasító racionalizmus, Husserl szerint, megszülte a maga ellentétét és antitéziséjét, a 20. században elburjánzó és egyre népszerűbbé váló irracionalista filozófiák képében. Rengeteg ember az ilyen naturalista alapvetésű filozófiákra – Husserl véleménye szerint – így reagált: „Életünk nehézségei közepette – mondják – ennek a tudománynak nincs semmilyen mondanivalója a számunkra”.¹⁶ Így vezetett Husserl felfogása szerint az egyoldalú és sekélyes, mert naturalizáló és szubjektív forrásairól elfeledkező racionalizmus az irracionálizmus és

¹⁵ Deczki 2014.

¹⁶ Husserl: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia*. Budapest: Atlantisz kiadó, 1998 (I. kötet): 22. Berényi Gábor és Mezei Balázs fordítása.

konkrétan az irracionális eminens formájának tekintett nemzetiszocializmus térhódításához és diadalához is.

Husserl patetikus szavakkal fogalmazza meg az Európa előtt álló kihívást – mely szerinte mindenekelőtt a naturalista világkép jelentette fenyegetésből fakadt:¹⁷

Az európai lét krízisének csak két kivezető útja van: Európa vagy elpusztul, mert elidegenedik életének racionális értelmétől, és szellemellenességbe, barbárságba hanyatlik, vagy újjászületik a filozófia szelleméből, az ész a naturalizmust végképp leküzdő heroizmusa által. Európa legnagyobb veszélye a fáradtság. Küzdjünk e minden veszélyek legveszedelmesebbike ellen, mint „jó európaiak”, azzal a vitézséggel, amely a végtelen harctól sem riad vissza, akkor a Nyugat emberi küldetésében való hitetlenség pusztító tüzéből, a kételkedés izzó lángjából, a roppant fáradtság hamujából az élet új bensőségének és átszellemítésének főnixé támad fel mint hatalmas és távoli emberi jövőző záloga: Mert csupán a szellem halhatatlan.

Husserl szerint a válság megoldása csak az lehet, ha a naturalizmust meghaladjuk azáltal, hogy felmutatjuk, hogy minden értelemképzés és értelemképződmény, és éppígy minden teoretikus teljesítmény – amilyen a modern matematikai, illetve matematizáló természettudomány is – háttérben és mélyrétegeiben a teljesítő transzcendentális szubjektivitás húzódik meg. Ez a szubjektivitás képviseli azt a mélyebb racionalitást, mely a modern naturalizmus által elfedetté vált; és ezt a racionalitást kell felfednie a transzcendentális fenomenológiának, illetve ezen racionalitáshoz vezető utakat, csatornákat kell folyamatosan nyitva tartania ezután a fenomenológiának. A válság csak így haladható meg teljesen, és Európa jövőjét is csak így fogjuk tudni hosszútávon biztosítani.

3. Európa eszméjéről Husserl után. Pluralista univerzalizmus vagy posztmodern pluralizmus? Habermas és Derrida

Derrida számára mindig fontos viszonyulási pont volt Husserl filozófiája, még akkor is, ha érett korszakától kezdve egészen utolsó írásaiig rendkívül kritikusan is viszonyult a husserli fenomenológiához és az általa kifejezett univerzalizmushoz. Munkássága során Derrida a posztmodern önmérséklet, józanság és pluralizmus szószólója volt; és leginkább arra szeretett volna figyelmeztetni, hogy ideje volna búcsút mondanunk a modernitás univerzalista eszményeinek, annak a fajta egyetemesség-eszménynek, amely a Felvilágosodás korát és az általa elindított tradíciót jellemezte, és amelynek még Husserl is a szószólója volt. Derrida arra

¹⁷ Husserl 1972: 366sk.

szerette volna időről-időre felhívni a figyelmet, hogy a Felvilágosodásban megfogalmazódott univerzalista gondolatok, azok is, amelyeket Husserl hangoztatott, könnyen eredeti megfogalmazásuk szándékaival ellentétes következményekre vezethetnek: az egyetemesség nevében az egyén mint valami irracionális elnyomásához, végső esetben akár felszámolásához, tehát zsarnoksághoz. Ezzel szemben szerette hangsúlyozni Derrida a különös jogait. Ugyanakkor Derrida azt is hangoztatta, hogy a különös jogainak ezen nyomatékosítása és védelme, tehát a partikularitás előtérbe kerülése, végső soron maga is a modernitás tradíciójából fakad, mint a modernitásból, annak bizonyos motívumai és motívumösszefüggései meghaladásának szükségességéből levont konzekvenciák.¹⁸

Derrida mindenekelőtt azokra az elfogultságokra és „centrizmusokra” szerette felhívni a figyelmet, melyek túl régóta túlságosan is behatárolták a gondolkodást és a társadalmi gyakorlatot is. Mindenekelőtt három ilyen centrizmust szeretett kiemelni, melyeket Husserlnél is azonosítani vélte: etnocentrizmus (mint Európa-centrizmus, illetve általában az a gesztus, hogy saját közösségünket és annak mércéit tesszük meg minden lét és megismerés univerzális normáinak), logocentrizmus (mint a gondolkodás középpontba és mindenek fölé való helyezése) és filocentrizmus (mint a filozófia lényegi szerepének hangsúlyozása – ami Husserlnél egy különösen kedvelt toposz volt). Derrida szerint a posztmodern gondolatnak és állapotnak mindezekén túl kell lépnie, egy önmagával megbékélő, önmérsékletre képes partikularitás felé. Ez az önmagával megbékélés és önmérséklet, noha egyfelől önkorlátozásként jelenik meg, másfelől viszont a másság jogainak elismeréseként, egy kölcsönös elismerés és megbékélés felé való továbblépésként; ami olyan módon tágítja ki az egyéneket, a közösségeket, de éppígy a gondolkodás mozgásterét is, ami korábban elképzelhetetlen lett volna.

Derridával szemben Habermas pontosan ahhoz keresett és keres mind a mai napig utakat, hogy hogyan lennének megmenthetők a modernség projektjének bizonyos alapvető motívumai; oly módon mégpedig, hogy ezeket a motívumokat nem fordítjuk ki önmagukból és nem fordítjuk önmaguk ellen. Habermas az univerzalitásra törekvő észben – Husserlhez hasonlóan – szintén Európa egyik lényegi vonását és vívmányát véli tetten érni; és nem szeretne teljes mértékben lemondani az ebben az észben kifejeződő teoretikus és praktikus racionalitásról.

¹⁸ Derrida: *The Other Heading: Reflections on Today's Europe*. Bloomington: Indiana University Press, 1992. Fordították: Pascale-Anne Brault és Michael B. Naas.

Jürgen Habermas és Jacques Derrida, 'February 15, or What Binds Europe Together: Plea for a Common Foreign Policy, Beginning in Core Europe', in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 31 May 2003. Reproduced in Daniel Levy, Max Pensky and John Torpey (eds), *Old Europe, New Europe, Core Europe* (London: Verso, 2005).

Továbbá: Margaret Heller: „Derrida and the Idea of Europe”. In *Dalhousie French Studies*, Spring 2008, Vol. 82 (Spring 2008), pp. 93-106.

Inkább az ész különböző megnyilvánulási módjairól beszél (ami értelmezésem szerint nem teljesen idegen a kései Husserlnek a különböző életvilágbeli racionalitásokra vonatkozó eszmefuttatásainak a szellemiségétől); oly módon, hogy minden partikuláris racionális diskurzusban végső soron ugyanaz az ész nyilvánul meg. Habermas „az ész egységéről” beszél „hangjainak sokféleségében”.¹⁹ Habermas szeme előtt egy olyan közösségeken belüli és közösségeken átívelő kommunikatív praxis lebeg, mely rendelkezik azzal a képességgel, hogy folyamatosan racionalizálja és harmonizálja önmagát.

Ezek a gondolatok Habermasnál az európai gondolkodás és speciálisan a modernitás bizonyos fejleményeinek és tendenciáinak a logikus következményeiként adódnak; mégpedig olyan következményekként, melyek maguk is bizonyos módon, bizonyos szemszögből magának Európának – mint szellemi alakzatnak és mint tradíciónak – a lényegét fejezik ki. Véleményem szerint azonban mind az önmérsékletre és önkorlátozásra intő posztmodern pluralizmus derridai koncepciója (mint az európai modernitás egyik következménye), mind az önmagát racionalizáló és pluralisztikusságában is végső soron egységes maradó kommunikatív praxis habermasi gondolata (mely szintén az európai modernitás egy lehetséges és sok előnnyel kecsegtető következményeként van kifejtve) sokkal tartozik a husserli fenomenológia racionalitás-felfogásának.

Irodalom

- Deczki Sarolta (2014): *Meredek sziklagerincen. Husserl és a válság problémája*. Budapest: L'Harmattan kiadó.
- Derrida, Jacques (1992): *The Other Heading: Reflections on Today's Europe*. Bloomington: Indiana University Press. Fordították: Pascale-Anne Brault és Michael B. Naas.
- Derrida, Jacques és Habermas, Jürgen (2005): 'February 15, or What Binds Europe Together: Plea for a Common Foreign Policy, Beginning in Core Europe', in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 31 May 2003. Reproduced in Daniel Levy, Max Pensky and John Torpey (eds), *Old Europe, New Europe, Core Europe* (London: Verso, 2005).
- Habermas, Jürgen (1994): „Az ész egysége hangjai sokféleségében”. In uő.: *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantisz kiadó. 309-348. Fordította: Felkai Gábor.
- Heller, Margaret (2008): „Derrida and the Idea of Europe”. In *Dalhousie French Studies*, Spring 2008, Vol. 82 (Spring 2008), pp. 93-106.

¹⁹ Habermas: „Az ész egysége hangjai sokféleségében”. In uő.: *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantisz kiadó, 1994: 309-348. Fordította: Felkai Gábor.

- Husserl, Edmund (1956): *Erste Philosophie (1923/4)*. Erste Teil: Kritische Ideengeschichte. Szerk.: Rudolf Boehm. The Hague, Netherlands: Martinus Nijhoff. Husserliana VII.
- Husserl, Edmund (1959): *Erste Philosophie (1923/4)*. Zweiter Teil: Theorie der phänomenologischen Reduktion. Szerk.: Rudolf Boehm. The Hague, Netherlands: Martinus Nijhoff. Husserliana VIII.
- Husserl, Edmund (1972): *Válogatott tanulmányai*. Budapest: Gondolat kiadó. Baránszky Jób László fordítása.
- Husserl, Edmund (1986): *Aufsätze und Vorträge. 1911-1921*. Mit ergänzenden Texten. Szerk.: Thomas Nenon és Hans Rainer Sepp. The Hague, Netherlands: Martinus Nijhoff. Husserliana XXV.
- Husserl, Edmund (1988): *Aufsätze und Vorträge. 1922-1937*. Szerk.: T. Nenon és H.R. Sepp. The Hague, Netherlands: Kluwer Academic Publishers. Husserliana XXVII.
- Husserl, Edmund (1998): Husserl: *Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia*. Budapest: Atlantisz kiadó, 1998 (I. kötet). Berényi Gábor és Mezei Balázs fordítása.
- Husserl, Edmund (2008): *Die Lebenswelt. Auslegungen der vorgegebenen Welt und ihrer Konstitution. Texte aus dem Nachlass (1916-1937)*. Szerk.: Rochus Sowa. New York: Springer. Husserliana XXXIX.
- Husserl, Edmund (2012): *Einleitung in die Philosophie. Vorlesungen 1916-1919*. Szerk.: Hanne Jacobs. Dordrecht: Springer. Husserliana Materialien IX.
- Moran, Dermot (2011): “ ‘Even the Papuan is a Man and not a Beast’: Husserl on Universalism and the Relativity of Cultures”. In *Journal of the History of Philosophy*, vol. 49, no. 4 (2011) 463–494.
- Varga Péter András (2018): *A fenomenológia keletkezéstörténete mint filozófiai probléma*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet.
- Würzbach, Friedrich (1932): *Erkennen und Erleben: Der große Kopf und der Günstling der Natur*. Berlin: Wegweiser-Verlag.